

Pyh'Äkräs

I.

1. Mikael Agricola mainitsee Psalmtarinsa esipuheessa karjalaisten jumalain joukossa mm. Egres-jumalan:

Egres / hernet / Pawudh / Naurit loi /
Caalit / Linat ia Hamput edestoi.

Seuraavina vuosikymmeninä ja vuosisatoina laadituissa käänöksissä ja mukailuissa nämä säkeet esiintyvät seuraavanlaisina:

Egres, war gudh öffuer, bönor, Rwffuor, kool Ärtter, lijn och hampo. — Ns. käsikirjoitus 311 1500-luvun loppupuolella.

Egres lina, fabas, rapasque pigra ferit. — Sigfrid Aronus Forsius 1500-luvun lopulla.

Egres, olera, pisa, rapas, linum, cannabimque protegere creditus est. — Mikael Wexionius v. 1650.

Egres, Erbsen, Bohnen, Rüben, Kohl und Hanff. — Thomas Hiärne 1670-luvulla.

För Ärtter och Kåål stodh Egres bäst. — Pietari Bång v. 1675.

Egres, pisum, fabas, rapas, olera, linum & cannabes donavit. — Georgius Kijhl v. 1688.

Egres cui fabas & pisa, rapas, olera, linum & cannabim debebant. — Chr. Erics Lencqvist v. 1782.

Egres — En åker-Gud, öfwer kåhl, lijn, hampa, bönor, rofvor. — Christfrid Ganander v. 1786.

Egres skötte ärter och bönor, rofvor, kåhl, lin- och hampväxten. — Christfrid Ganander v. 1789.

Kaikki tämä on Agricolan enemmän tai vähemmän täydellistä kertausta. Vuonna 1761 kirkkoherra I. D. Alopaeus kirjoitti esillä olevan jumalan nimen toisin kuin Agricola: Äcräs. Hän sanoi lisäksi, että Äcräs antoi nauriita, siten ilmaisten sen olevan Kuopion ja Leppävirran tienoilla erityisesti nauriin

jumala. Tämä on Äkrään patronaatti kaikissa myöhäiskeräyksen muistiinpanoissa.

Kaikissa, yhtä lukuun ottamatta. Petsamon karjalaiset nimittäin kertoivat maisteri Hannes Pukille: Pyhä Äkräs kormelitsa johdattaa Jumalan luomasta vedestä kalaa, Jumalan luomasta maasta naurista, perunaa, ruista ja ohraa (Petsamo. Karjalan kielen sanakirjan arkisto [= KKS]. Hannes Pukki). Tämä etäisestä periferiasta saatu tieto on läheisempi Agricolan neljäsataa vuotta vanhemmalle kuin yksikään myöhemmistä, joiden käsittelyyn nyt ryhdyin.

2. Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa Pyh'Ägräs on samassa funktiossa nauriin 'jumalana' kuin esim. Pyhä Jyrgi, Pyhä Ilja, Pyhä Nastasja omalla alueellaan. Tästä patronaattiudesta mainitsee Hannes Pukki tiedonantajansa mukaan: »Pyhä Äkräs kasvattaa naurista, Pyhä Ilja viljaa, Pyhä Petri antaa kalaa» (Pistojärvi. KKS. Hannes Pukki). Pyh'Ägrään puoleen käännetään naurista kylvetäessä ikäänkuin se olisi nauriinkasvua edistävä pyhimys. Nauriin sylkemistä aloitettaessa luetaan kolmeen kertaan seuraava rukous:

Pyhä Äkrässie, kasvattele
osalle olomattomien,
varalle viljasien
dai vaivasien
dai varkahien varalle.
Kasvattele kallellah,

veännyttele veärälläh,
syvi syrjälläh,
lomatusta loukuttele
ylitse katehen mielen,
hyvänsuovan mieltä myöten,
pahansuovan päitse mielen.

(Vuonninen. S. Paulaharju 4393. 1911 = Kotiseutu 1911, s. 196 = SKVR I₄ 1769.)

Pohjois-Aunuksessa rukoillaan naurista kylvetäessä: »Pyhä Ägräs syöttäjä, kasvata meil nagrist voivasien da vaivasien varaha» (Porajärvi. Uno Harva, Doppelfrucht im Volksglauben. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 52, s. 56). Vienan Uhtuella rukoilee nauriin kylväjä: »Pyhä Äkräs kormelitsa, kasvata niin suuria nakrehia kui nämä pilvet kulkou» (Harva, mts. 56). Kontokissa kylväjä sanoo: »Pyhä Ägräs, Ägrässei, anna tämän lautasen kokoisia nauriita» (Ahti Rytkönen, Äkräs. Kalevalaseuran vuosikirja 14, Helsinki 1934, s. 182). Vienassa on myös ollut tapana heitellä nauriin kylvön päätyttyä naurismaalle lakkia tai kuppia ja rukoilla: »Pyh'äkrässie, noin suuria nauriita» (Hirvisalmi. SKVR I₄ 1775. 1893). Aunuksessakin, kuten E. V. Ahtia kertoo, »Pyhä Ägröi mainitah nagrehen puhuiez.» Jopa Pyhä-Ägröille jätetään pellolle talkkunaa, jotta se kasvattaisi naurista (Tulemajärvi. KKS. E. V. Ahtia).

Pyh'Ägräälle omistetuissa kylvörukouksissa Ägrään epiteettinä on paitsi sananetinen *pyhä*, *pyh'*, myös sananjälkeinen *kormelitsa* (venäjän *kormelits*

'elättäjä'); siitä on tietoja Aunuksesta, Vienasta, Raja-Karjalasta ja Petsamosta. Toisaalta voi sananjälkeisenä epiteettinä olla *syöttäjä* (Pohjois-Aunus) tai *syöttäiseni* (Raja-Karjala; < venäjän *svjatoi* 'pyhä'). Nämä ovat määreitä, jotka kreikkalaiskatolisen Karjalan rukouksissa liitetään pyhimyksen nimen jälkeen, esim. Pyhä Ilja syöttäi, Pyhä Jyrgi kormelitsa jne. Pyh'Ägräs on karjalaisissa rukouksissa samassa funktiossa kuin tällaiset pyhimysten nimet. Periaatteena on, että rukoilija, toivoessaan menestystä esim. viljalleen, karjalleen jne. kääntyy sen pyhimyksen puoleen, jonka muistopäivä sijoittuu esim. kylvön, viljan kasvun tai korjuun kannalta merkitykselliseen ylimenokohtaan: niinpä hän anoo kesällä sadetta esim. Pyhältä Iljalta, Pietarilta tai Jaakopilta, joiden muistopäivien aikana sateen tulo on tärkeää viljelyksille; Pyhän Jyrgin puoleen hän kääntyy karjanlaskun aikaan — tämän pyhimyksen muistopäivä sattuu sopivasti keväällä. Kun naurista kylvettäessä käännytään Pyh'Ägrään puoleen, herää helposti kysymys: Onko Pyh'Ägräs Pyhän Iljan ja Pyhän Jyrgin tapaan pyhimys? Onko Pyh'Ägräällä kalendaarinen merkkipäivä, joka sijoittuu johonkin nauriinviljelyksen ylimenokohtaan?

3. Pitäessään vuonna 1909 Tiedeakatemiassa tärkeän esitelmän Pyh'Ägrästä (Kaarle Krohn, Oman ravinnon jumaloimisesta suomalaisilla, Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1909, 1, s. 98—99) Kaarle Krohn ei pyrkinyt löytämään minkäänlaista etymologiaa Pyh'Ägräs -sanalle. Julkaistessaan vuonna 1914 Suomalaisten runojen uskonto -teoksensa hänen huomionsa oli kiintynyt Ägräs-nimen epiteettiin pyhä, ja hän esitti kysymyksen: »Viittaisiko siihen, että kielellisesti vielä selittämätön Ägräs sana olisi pyhimysnimien joukosta etsittävä?» (Kaarle Krohn, mts. 136). Vuonna 1923 hän oli löytänyt mielestään soveliaan pyhimyksen: hänen artikkelinsa nimi on nyt 'Ägräs < Gregorius'. Krohn huomauttaa, että Agricolan rukouskirjassa mainitaan suurten juhlapäivien joukossa myös paavi Gregoriuksen päivä (12.3.); onpa sanotussa rukouskirjassa myös seuraava muistolause: »Vitus peiuen pitä pitken, mutta Öön Lutzi teke sitken. Pyhe Greus ia Risti tee, ette öö ia peiue tasan iee.» Pyh'Ägräs -nimi on Kaarle Krohnin käsityksen mukaan johdettavissa juuri Gregorius -nimen lyhennetystä muodosta (Pyhä Greus > Pyhä Gräs). Tämäntapainen äännekehitys ei ole suinkaan mahdoton. Päin vastoin voidaan sanoa, että nimet ovat äännteellisesti hämmästyttävän lähellä toisiaan — monet muut, erityisesti pyhimysten nimet ovat kansanomaisissa katolisissa rukouksissa (joita erheellisesti on totuttu sanomaan rukousloitsuiksi) kehittyneet paljon kauemmaksi alkuaastaan (esim. Agricolankin mainitsema *Nyrckes*, *Nyyrikki* < *Georgios*; *Hippa*, *Hilppa*, *Vilpus* < *Filippus*; *Pullukka* < *Blasios*; *Salakaarto* < *Santa Katharina* jne). Lisäksi, niin kuin F. Ohrt on osoittanut, Gregoriuksella on funktio, joka on hyvin läheinen Pyh'Ägrään eräälle

funktiolle: tämä pyhimys tavataan syntyloitsussa, jonka tarkoituksena on suojella viljaa aitassa rotilta ja hiiriltä. Sen tanskalainen 1600-luvulla kirjaanpantu toisinto kuuluu: »Pyhä Gregorius on kylvänyt, Neitsyt Maria on leikannut, Herramme Jeesus Kristus on kantanut viljan kokoon. Niin varmaa ja totta on, että tämä vilja on hiiriltä ja rotilta suojattu». Nimi Gregorius on useimmiten pahasti vääntynyt; milloin se on Gurubus tai Gregers; toisinaan taas Thurubus ja Torbu (< de Turonibus — muudan Gregorius-pyhimyksistä oli kotoisin Toursista) (F. Ohrt, Gregorius, kylvömie. Kalevalaseuran Vuosikirja 4, Helsinki 1924, s. 83—92). Niin luontevalta kuin Kaarle Krohnin selitys vaikuttaakin, se ei, kuten Uno Harva lausui, »ole tyydyttänyt kielenutkijoita» (Harva, mts. 212).

Ahti Rytkönen etsi Pyh'Ägräälle vastinetta Georgios-pyhimyksen venäläisistä nimistä Jegorij, Jegorei, Jegor, Jagor, jota edeltää attribuutti pyhä. Hän kysyy, miten tämä yhdyspropri on käsitetty karjalassa ja aunuksessa ja lausuu, että venäläiset nimet antaisivat muodon *pyhägöroi*. Muoto Pyhägröi olisi syntynyt yksinkertaisesti *g:n* ja *r:n* välisen *ö:n* sisäheiton tietä. Mitä tulee Ägrään ja Pyhän Yrjänän yhteisiin funktioihin, niitä ei ole vaikeata löytää: Yrjänä on nimittäin Venäjällä ollut, paitsi karjanhoidon, osittain myös maanviljelyksen pyhimys. Rytkönen jatkaa: »Äkrään alkuperäinen merkitys olisi siis hedelmällisyyden jumala. Muut merkitykset ovat sekundäärisiä kehittyimiä» (Rytkönen, mts. 194). Uno Harva arvosteli myös Rytkösen nimiselitystä voimatta kuitenkaan omasta puolestaan esittää sen tilalle mitään uuttakaan (Harva, mts. 212).

4. Ägräs-sana tavataan karjalaisessa perinteessä joko varustettuna määreellä *pyhä, pyh'* tai ilman määrettä. Epiteetillisiä muotoja tavataan laajalla alueella: *Pyh'Ägräs* Suojärvellä, Tulemajärvellä, Säämäjärvellä, Veskelyksessä, Repolassa, Porajärvellä; *Pyhä Ägröi* Suojärvellä, *Pyhä Äkrässie*, *Pyh'Äkrässie* Vuokkiniemessä ja Tunkuella. Näitä muotoja viljellään hoennaisissa ja rukouksissa.

Epiteetittömän Ägräs-nimen mainitsee Agricola jumalainluettelossaan: Egres. Juuri Ägräs, Äkräs-asu on verrattain yleinen. Se tunnetaan Keski-Suomessa, Saarijärvellä, 'kaksoisperunan' merkityksessä. Se on tuttu Raja-Karjalassa, jossa kuitenkin on tavattu useammin muoto *Ägröi* (Suojärvi), sen ohella asut *Ägräjäinen* (Korpiselkä), *Ägrähäni* (Suistamo), *Ägris* (Suistamo). Kaikki nämä merkitsevät 'kaksoisnaurista'. 'Kaksoisnauris'-merkityksinen Ägräs jne. on epäilemättä elliptinen. Suistamossa sen sijasta käytetäänkin usein asua *Ägröi-nagris*, lyydiläismurteiden alueella *Ägläs-nauris* (J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944, s. 508), kun taas Säämäjärvellä ja Tulemajärvellä on käytännössä sanaliitto *Pyhä-Ägröin nauris* (KKS. E. V. Ahtia).

Merkityksenkehitys on ollut seuraava: 1) *Pyhä Ägräs* 'nauriin jumala' > *Pyhä-Ägrään nauris* > *Ägräs-nauris* > elliptisesti *Ägräs*; 2) *Pyhä Ägräs* 'nauriin-jumala' > *Ägräjäinen, Ägrähäinen, Ägröi* 'Pyhä-Ägräälle kuuluva, nimittäin nauris'. Ägräs-perheeseen kuuluvilla sanoilla on kuitenkin myös muita merkityksiä, joilla — ainakaan ensi katsannolla — ei näytä olevan yhteyttä 'nauriin-jumala' tai 'nauris'-merkityksiin:

ägröi 'kiivas, sydämikkö ihminen' (Suistamo. R. Nirvi); 'äkäpussi' (Suistamo. I. Härkönen), 'pahansuinen' (Impilahti).

ägräpää 'äksyluontoinen ihminen' (Suistamo. R. Nirvi), 'häräke ihminen' (Korpiselkä. H. Vornanen).

ägrinpää 'suuri tai rumapäinen' (Säämäjärvi).

ägrämä 'nimittelysana' (Korpiselkä. Vilho Koljonen), 'tuhma, pahannäköinen' (Tverin lääni. K. Karjalainen).

ägrämö 'ei hyvä mies' (Säämäjärvi. E. V. Ahtia).

ägrämähe (Tverin lääni. K. Karjalainen).

ägrämöine 'eräs lievä soimasana' (Säämäjärvi. E. V. Ahtia).

ägräkkö 'epäsopuinen, riitainen' (Säämäjärvi. E. V. Ahtia).

ägräke 'äkräpää' (Säämäjärvi. E. V. Ahtia).

5. Yleisimmin kuvataan Pyh'Ägrään naurista (käytän tätä nimeä terminus technikuksena) kaksoisnauriiksi. »Ägröi-nauriissa on kaksi naurista päällekkäin; ylen tuhmaa naurista on kaksi: ne ovat Ägröi-nagrehet» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 986. 1934). Kaksi naurista on tullut yhdestä navasta, niin sanotaan: »Tämän on Pyhä Äkrässie kasvattanut» (Vuonninen. S. Paulaharju 14597. 1922). »Ägräjäinen = kaksi naurista päällekkäin» (Korpiselkä, Yläjärvi. Martti Haavio 644. 1934). »Ägräs on pahantapainen nauris, jossa on kaksi naurista päällekkäin, ohut osa välillä» (Korpiselkä, Ägläjärvi. Martti Haavio 646. 1934). »Kun kaksi naurista kasvaa päällekkäin — napanen vain on välissä — on se Pyhä-Ägräs» (Suojärvi, Leppäniemi. Martti Haavio 642. 1934). »Pyh'Ägröin tuntee jo naatista. Se on eri lailla kasvanut kuin muut nauriit» (Suojärvi, Jehkilä. Martti Haavio 640. 1934). Impilahdella sanotaan Ägröi-nagriiksi epämuodostumaa: kahdella nauriilla on sama naatti (Impilahti. KKS. Elma Leskinen). »Ägröi-nauris on moinen pahanluontoinen nauris: äijö naattia, maassa ägristele» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 984. 1934). Se on »omituisen muotoiseksi kasvanut» (Viena, Vuokkiniemi. KKS. Hannes Pukki), »isoksi myhkyräksi kasvanut» (Viena, Vuokkiniemi. KKS. I. Marttinen), »pahanluontoinen» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 984. 1934), »pahannäköinen» (Korpiselkä. Martti Haavio 639. 1934), »pahan-tapainen» (Korpiselkä, Ägläjärvi. Martti Haavio 646. 1934), »ylen tuhma» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 986. 1934); »Ägräjäinen ei ole hyvän makui-nen eikä kaunis» (Suistamo, Jalovaara. Martti Haavio 638. 1933). Sitä nos-

tettaessa maasta on ryhdyttävä erityisiin toimenpiteisiin: »Kiskoimme, ei noussut . . . kätshellä kaivelimme» (Aunus, Tulemajärvi. Martti Haavio 987. 1934). »Kun se nähdään pellolla, nostetaan se puuhangolla tai -kangella ylös; multa kuopitaan ympäriltä, ettei napa katkea» (Suojärvi, Jehkilä. Martti Haavio 640. 1934).

6. Suojärven Jehkilässä minulle kerrottiin omituisesta seremoniasta, joka suoritetaan nauriinnostopäivänä. Kun Pyh'Ägröi on kaivettu pellostä varovaisesti — niin ettei päällekkäisiä nauriita yhdistävä napa pääse katkeamaan —, se heitetään olkapäälle ja kannetaan kuoppaan. Matkan varrella polvistutaan vähän päästä toiselle polvelle ja hoetaan: »Oi, oi, jygie, en jaksa, oi, oi, jygie, en jaksa». On välttämätöntä, että Pyh'Ägröi joutuu kuoppaan ensimmäiseksi. Mutta ennen kuin se on heitetty kuoppaan, on pihalla poltettu leppää; täten saadut kekäleet on pantu ristikkäin kuopan kaikkiin nurkkiin. Kun näin on menetelty, eivät myyrät syö nauriita (Suojärvi, Jehkilä. Martti Haavio 640. 1934). Menetelmä on samantapainen Aunuksen Säämäjärvellä. Pyh'Ägröin juureen sidotaan nuora, nauris nostetaan olkapäälle, aletaan kulkea horjuen, kaadutaan kolmesti ja »vongutaan»: »Pyh'Ägröi on jygei, Pyh'Ägröi on jygei». Kertoja vakuuttaa: »Tällöin Pyh'Ägröi on tyytyväinen.» Sen jälkeen nauriskuoppa »suitsutetaan» savuavalla kostealla kekäleellä (Aunus, Säämäjärvi. KKS. E. V. Ahtia). Aunuksen Tulemajärvellä havainnollistetaan navasta kannettavan Ägröi-nagriin raskautta »yhkäämällä»: »Yh-yh-yh» ja polville lankeamalla (Aunus, Tulemajärvi. KKS. Helmi Helminen. 1944). Korpiseliltä olen merkinnyt muistiin myös seuraavan kuvauksen Ägrään kantamisesta: Ägrään napaan tartutaan ja se nostetaan, raskautta teeskennellen, olalle. Kun sitä viedään kuopalle, kaadutaan 2—3 kertaa. Matkalla sanotaan: »Kannan, kannan Ägräst, Ägräs kantaa nagrist kaheksan karbivoo, yheksän regii.» Kuoppaan Ägräs heitetään siten, että olkapää mötkähtää alahaksi (Korpiselkä, Ägläjärvi. Martti Haavio 646. 1934). Suojärvellä nostetaan erikoisennäköinen Pyh'Ägröi olkapäälle ja kannetaan nauriskuoppaan. Matkalla langetaan 3 (tai 10) kertaa polvilleen (tai pitkälleen) ollen uupuvinaan raskaan taakan alle, ja hoetaan: »E voi kandoa, Pyh'Ägröi syöttäi, o mi o jygie.» Jokaisella lankeamiskerralla luetaan erikoinen rukous: Pyhä Ägröi syöttäiseni, sada moista savoita, tuhat moista turvota, tuo meil nagrista tullessas kuoppah (Suojärvi. KKS. E. V. Ahtia. Vrt. Kaarle Krohn STEP 1909, 1, s. 97).

Suojärvellä listitään Pyh'Ägräs ja pannaan pään päälle. Sitä lähdetään kuljetamaan kuoppaan ja varotaan, ettei se putoa; jos se kuitenkin vierähtää päälta, langetaan maahan sille kohdalle, kunnes saavutaan kuopalle. Kuopalla

Pyh'Ägräs pudotetaan nurkkaan (Suojärvi, Moissenvaara. Martti Haavio 641. 1934). Aunuksen Säämäjärvellä Pyh'Ägröin kantaa kuoppaan kaksi miestä kaksiripaisessa vakassa, jota muut korjaajat tukevat reunoista ikäänkuin nuo kaksi miestä eivät jaksaisi sitä kantaa; huomiota herättää, että kantomiehillä on turkit yllä. Kuljetettaessa naurista sanotaan:

Pyh'Ägröi kormelitsa, tänä vuonna yksi, toisena yhdeksän, kolmantena kolme kertaa yhdeksän (Rytkönen, mts. 181).

Toiseenkin tapaan kerrotaan Säämäjärvellä: Pyhä-Ägröin nauris sidotaan nuorantapaiseen hoikkaan juureen. Pyhä-Ägröitä vedetään juurella maata myöten. Se ei tahdo kulkea, jolloin sanotaan: »Pyhä-Ägröi on jygei.» Vetäjä lankeaa matkalla maahan (Säämäjärvi. KKS. E. V. Ahtia).

Suistamossa suorittavat lapset samantapaisen seremonian: Joku lapsi ottaa Ägröi-nauriin navasta kiinni, panee nauriin olkapäälleen, sulkee silmänsä ja vie nauriin umpimähkään nauriskuopalle. Kuopalle tultuaan hän viskaa nauriin kuoppaan ja sanoo: »Ägrähänni, Ygrähänni, kannu muijen kuopas mejän kuoppah nagrista» (Suistamo. KKS. R. Nirvi. 1933). Impilahdella Ägröi-nagris viedään kuoppaan silmät ummessa (Impilahti. KKS. Elma Leskinen).

Vienasta on tieto: »Kun kaksi naurista on tullut yhdestä navasta, niin sanotaan: »Tämän on Pyhä Äkrässie kasvattanut; tällä on onni ollut, tällä siemenellä siunaus» (Vuonninen. S. Paulaharju 14597. 1922). Pohjois-Aunuksen Porajärveltä on tieto, jonka mukaan Pyh'Ägrään »tekemiä siemeniä pidetään erikoisen satoisina (Porajärvi. Ahti Rytkönen, mts. 181). Vienan Pistojärvellä jätetään Pyhä Äkräs, omituisen muotoiseksi kasvanut nauris, siemen-nauriiksi: »Äkräs issuttajaiseks heittöö» (Viena, Pistojärvi. KKS. Hannes Pukki).

7. Kuten sanottu, Pyh'Ägrääksi nimitetty nauris pannaan kuoppaan ensimmäiseksi; on olemassa tietoja siitä, että se sijoitetaan erilleen muista nauriista (Ahti Rytkönen, mts. 181) kuopan nurkkaan eli kolkkaan (Suojärvi. Martti Haavio 641. 1934). Repolassa sitä säilytetään kuopassa kauemmin kuin muita nauriita; syötäväksi se otetaan vasta keväällä (Ahti Rytkönen, mts. 182). Porajärveltä mainitaan, että Pyh'Ägräs syödään samalla kuin muutkin nauriit, mutta naiset eivät pääse siitä osille (Ahti Rytkönen, mts. 181). Suistamossa sen sijaan sanotaan, ettei Ägräjäistä syöty, se annettiin eläimille (Suistamo. Martti Haavio 638. 1933). Salmista on tieto: »Ägröi-nagris on moinen pahanluontoinen nauris, jossa on paljon naattia, maassa ägristelee; se lehmillä pannaan, syödä ei voi, kargei on» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 984).

1934). Niinikään ei Ägröitä käytetty ihmisravinnoksi Aunuksen Tulemajärvellä, vaan syötettiin naatteineen eläimille (Aunus, Tulemajärvi. Martti Haavio 987. 1934).

8. Korpiselillä kerrotaan, että Ägräjäinen viedään nauriskuoppaan varjelemaan nauriita hiiriltä (Korpiselkä. Martti Haavio 644. 1934). Suojärvellä sanotaan: »Emäntä panoo, emäntä ottaa, ei oo mygräl ottamista»; kun Pyh'Ägröi on kuopassa, ei myyrä vie nauriita (Suojärvi, Jehkilä. Martti Haavio 640. 1934). Suojärvellä käännytään rukouksin Pyh'Ägröin puoleen ja pyydetään sitä varjelemaan nauriskuoppaa hiiriltä ja myyriltä: »Pyh'Ägröi syöttäi, vardoitse miun kuoppaista, anna ei söis hiiri, nji mygr» (Kaarle Krohn, STEP 1909, 1, s. 97). Aunuksen Tulemajärvellä taas väitetään, että myyrä kantaa lisää nauriita sellaiseen kuoppaan, jossa on Ägröi-nagris (Aunus, Tulemajärvi. KKS. Helmi Helminen. 1944).

9. Uno Harva on huomauttanut, että Pyh'Ägräs näyttää alunperin olleen vain satoisuuden tuottaja; myöhemmin siihen on liittynyt sellainenkin käsitys, että se voi kerätä maan tuotteita omistajalleen myös muiden suojusta (Uno Harva, Suomalaisen muinaisusko, Porvoo 1948, s. 218); tällaisena Pyh'Ägräs on omaksunut paran tai kantaja-tontun tyypillisen funktion. Pyh'Ägrästä kannettaessa kuoppaan sanotaankin: »Tuo, Pyhä Ägröi rukka, muijen kuopiz nagrista meil tuo» (Suojärvi. E. V. Ahtia. Kaarle Krohn, STEP 1901, 1, s. 97). Suojärvellä lanteaan polvilleen Pyh'Ägrään eteen sen jälkeen kun se on heitetty kuoppaan ja sanotaan: »Pyh'Ägräs, Hyv'Ägräs, muien kuopast mejän kuoppah» (Suojärvi Moissenvaara. Martti Haavio 641. 1934). Samaan tapaan sanotaan Suojärvellä naurista kuoppaan heitettäessä: »Muista kuopista tulkoh tähän kuoppaan nagrist» (Suojärvi. Martti Haavio 642. 1934); Salmassa taas: »Mänö nygöi, Ägröi-nagris, tuo tuosta kuopas» (Salmi, Palojärvi. Martti Haavio 986. 1934). Korpiselillä lausutaan Ägrästä kannettaessa: »Kannan, kannan Ägrästä, Ägräs kantaa nagrist kaheksan karbivoo, yheksän regii» (Korpiselkä, Ägläjärvi. Martti Haavio 646. 1934). Aunuksen Tulemajärvellä sanotaan: »Pyhä Ägröi, Hyvä Ägröi, ota, kannan kainanoh, muijen kuopas ota, mejän kuoppah tuo» (Tulemajärvi. KKS. Helmi Helminen. 1944); Säämäjärvellä: »Pyh'Ägröi, tuo kuoppah nagriita muijen kuopaz» (Säämäjärvi. KKS. J. Ahtia).

Korpiselillä uskotaan Ägrään kantavan näkymättömänä naurista; siellä tunnetaan sanontatavat: »Anna, Ägräs kantaa siel»; »Anna, liseä kantaa» (Korpiselkä, Yläjärvi. Martti Haavio 645. 1934).

II.

10. Christfrid Ganander kertoo *Mythologia Fennicassa* omituisesta seremoniasta, josta muuten ei mitään tiedetä: »*Ristin päivä*, Korsmessan, jolloin navetan seinät ja lehmät siunattiin ristinmerkein (korsades) ja pyhitetty kivi (en helgad sten) kannettiin metsään monia naurettavia seremonioita suorittaen; tämä päivä eli 15. syyskuuta on Hattulan ja sen ympäristön hämäläisten vuosijuhla vielä nytkin päätetyn leikkuun ja sadonkorjuun jälkeen» (Christfrid Ganander, *Mythologia Fennica*, Åbo 1789, s. 78). Tästä perin lakonisesta maininnasta käy selville, että »pyhitetty kivi» kannettiin seremoniaalisesti metsään. Mikä oli tuo pyhitetty kivi? Mitä olivat nuo naurtavat (löjlige) seremoniat? Mikä yhteys on kivellä ja Pyhän Ristin kohottamisen päivällä? Miksi seremonia suoritettiin sadonkorjuun päättämisen merkkipäivänä, päivänä, jota Ganander vertaa vuoden alkajaisiin? Kysymyksiin on vaikea löytää vastauksia.

Lähin paralleeli — ja sekin on etäinen — on ilmeisesti virolaisen *Metsik*-hahmon seremoniallinen kuljettaminen metsään uuden vuoden aikaan.

Metsik, sellaisena kuin sitä kuvaavat aina 1680-luvulta peräisin olevat lähteet, oli miehenhahmoinen olkinukke, jota erityisesti karakterisoi *penis* (»ein menlich glied vorn», kuten vanhimmassa tekstissä mainitaan). Sen tukka ja parta oli valmistettu pellavista ja se oli puettu miehen pukuun. *Metsik* kuljetettiin — uutena vuotena, viimeisenä joulukauden pyhänä tai jonakin kevään päivänä — selässä tai pitkään riukuun ripustettuna juhllallisessa kulkueessa kylän rajojen ulkopuolelle metsään tai niitylle. Metsässä se kiinnitettiin puuhun tai niityllä aidanseipääseen. Kun kulkue oli päässyt perille, suoritettiin *Metsikin* edessä rivoja menoja; R. Kreutzwald (*Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler, St. Petersburg 1854, s. 12 ja seur.*) lausuu, että »juhlan täytyi olla bakkanaali, koskapa sen yhteydessä esiintyy mitä skandaalimaisempia ja epäsiiveellisimpiä menoja»; J. B. Holzmayer (*Osiliana. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft 7, 2, 1872, s. 10. ja seur.*) taas sanoo, että *Metsikin* edessä liikedittiin omituisella tavalla (»man macht vor ihr allerlei Faxen und Figuren»), »jotta se suojelisi karjaa, viljaa ja kaikkea muuta» (Heinrich Laakmann und Walter Anderson, *Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahr 1680. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis [Dorpatensis] B XXXII:5, Tartu 1934*).

Gananderin mainitsema Pyhän Ristin päivänä suoritettu »pyhitetyn kiven» metsään kuljetus ja *Metsik*-prosessio ovat lähisukuisia riittejä: kivi kuljetetaan metsään satokauden päättäjäistilaisuudessa, *Metsik* — jonka olkiruumis osoit-

taa kysymyksessä olevan viljankorjuun kanssa jotenkin tekemisissä olevan hahmon — useinkin joulun tai uuden vuoden tienoilla, siis puintikauden päättäjaisjuhlan aikana. Seremoniain yhteydessä suoritetaan menoja, jotka ovat naurettavia, kuten Ganander sanoo, skandaalimaisia, epäsiiveellisiä, kuten sanoo Kreutzwald. Kummassakin tapauksessa kivi resp. olkinukke siirretään kylän rajojen ulkopuolelle.

11. Metsikin ja »pyhitetyn kiven» vieminen kylän rajojen ulkopuolelle on aihe, joka pakottaa muutamain sanoin koskettelemaan kysymystä ulkopiiristä ja sisäpiiristä. Havainnollinen kuva näiden piirien vastakohtaisuudesta saadaan tarkastelemalla nykyintialaisia käsityksiä. On olemassa ihmisten elinalue joka on omalla tavalla turvallinen: se on kylän piiri. Sitä ympäröi raja-alue, ei kenenkään maa, jonka takana uhkaavat džungelin vaarat: kuumetaudit ja rutot. Viidakko on ulkopiiri. Jotta kylä varjeltuisi sieltä uhkaavilta vaaroilta, kuljetetaan jumalankuvia prosessiossa kylän ympäri; siksi myös sijoitetaan jumalankuvia raja-alueelle ikäänkuin aidaksi (Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte* II, Berlin 1957, § 579). Samaan käsitykseen perustuu muinaiskandinaavien *midgarðr*- ja *udgarðr*-järjestelmä, joka heijastuu myyteissä. Keskus on »oma» kyläkunta, »oma» ihmisten yhteiskunta; sen ympärillä levittäytyy jättiläisten kolkko »muiden» ulkopiiri. Aatetta voi seurata antiikin aikoihin: kylän piirin ulkopuolelle, aina tienjakoimeen asti, kuljetettiin muinaiskreikkalaisesta kylästä kaikki saasta, sinne vietiin hirtettyjen ruumiit, sen rajalla kohdattiin vainajat, kun niiden puoleen käännyttiin tulevaisuuden vaiheita tiedustellen. Ulkopiirin ja sisäpiirin vastakohtaisuus on tuttu nykykansojen keskuudesta: Virossa kuljetetaan vainajain alla olleet oljet kylän piirien ulkopuolelle tienjakoimeen. Muinaissaksalaiset puhuvat *rain*-alueesta: se on kylän piirin ulkopuolella oleva kaita raja-alue, *no mans land* (*Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* III, Berlin und Leipzig 1930, palstat 1138, 1149), joka ei ole ihmisten okkupoima, pyhittäjä; joka on kyläläisten kannalta ulkomaailma; siinä vallitsevat voimat eivät ole »tästä maailmasta». *Rain* on tiheän kyläasutuksen piirissä viimeinen jäännös siitä autiomaasta, joka harvaan asutuilla seuduilla alkaa kyläyhteisön itselleen okkupoiman alueen ulkopuolella. — Suomalaisten myyttillisten tarinain kummiteleva lapsi, jota eräin seuduin nimitetään uloskannetuksi, on sisäpiiristä ulkopiiriin hylätty lapsi; rajahuutaja, rajapeikko, rajapiru eli rajanhaltija taas edustaa kummittelijaa, joka oleskelee ei-kenenkään maalla, sisä- ja ulkopiirin välissä, kumpaankaan kuulumatta; niinpä se lakkaamatta vaeltaa kaitaa uraansa.

Kun »pyhitetty kivi» tai Metsik kuljetetaan kylän piiristä kylän rajan taakse, ne siirretään ulkopiiriin. Synnä siihen on se, että ne ovat menettäneet aktuaalisuutensa sisäpiirissä, kylän rajojen sisällä. Ne ikäänkuin hylätään. Ne viedään

ulkopiiriin kuin saasta, kuin kuollut ruumis. Suoritetun prosession menoineen voi tavallaan rinnastaa hautausaattoon. Selittäkäämme tämä toistaiseksi näin: Sadonkorjuun ja puinnin aika on ohi. Kesäinen viljan kasvu on päättynyt, luonnon kasvuvoima on lamassa. »Pyhitetyn kiven» ja Metsikin siirtämisen hetki havainnollistaa jollakin tavalla tuota eloviljan kasvun ja lamakauden välistä ylimenohetkeä: ennen kiven tai Metsikin rajan taakse viemistä oli eloviljaa sisäpiirissä, siirron tapahtumisen jälkeen eloviljaa ei enää ollut. Periodi oli päättynyt kuin leikaten; uusi periodi alkoi. Tähän mennessä oli elovilja-aate eli -arvo ollut kyläyhteisön jäsenten kesäisten käyttäytymisnormien säätelijänä; tähän päättyi sen valtakausi. Tämä abstraktio konkretisoidaan milteipä näytelmäksi: Arvo tuodaan näkösalille symbolina. Arvon-symbolin kuolema on = eloviljan, siis elävän, kasvavan viljan, kasvukauden loppuminen. Arvon-symbolin vieminen sisäpiiristä ulkopiiriin merkitsee: kesäinen elovilja-arvo, aktualisuutensa menettäneenä, ei ole ryhmän, kyläkunnan, välttämättömän vaalinnan tarpeessa. — Nyt on tietysti vaikeata mennä sanomaan, mitä tietä »pyhitetty kivi» on joutunut symbolisoimaan elovilja-arvoa. Tärkeä on tässä yhteydessä kuitenkin vain siirto-aihe: siirrolla sisäpiiristä ulkopiiriin havainnollistetaan eloviljan kasvu- ja korjuukauden peruuttamattontta päättymistä.

Edellä esittämäni teoriaan voi johtua ottamalla vertauskohdaksi eräät muinaiskreikkalaisten myyttien viljavuudenjumaluudet: ne vetäytyvät kasvukauden päätyttyä Kreikasta (= sisäpiiristä) esim. Hyperboreaan (= ulkopiiriin). Mutta niiden palaaminen on odotettavissa kasvukauden taas alkaessa.

12. Useiden kansojen käsityksen mukaan ihmiset kuolemansa jälkeen siirtyvät ulkopiiriin: tätä osoittavat kuvitelmat Lännen Tuonelasta, Idän Tuonelasta tai (Suomessa) Tuonelasta Pohjolan sumuisilla, pimeillä seuduilla.

Nämä kuvitelmat eivät ole synnyltään samoja kuin kuvitelmat maanalaisesta Tuonelasta. Jälkimmäisen Tuonela-kuvitelman synty on selitettävä toisin. Kreikassa, Vähässä-Aasiassa ja muuallakin myyttien kuvaamat satoisuuden jumaluudet siirtyvät kasvu- tai puintikauden päättyessä maanalaiseen Tuonelaan; väitetään, että ne ovat kullekin esim. karjun tai tuulen tappamina; joskus selitetään, että ne on ryöstetty Tuonelaan. Tätä käsitystä illustroi erinomaisesti Kore-myytti, josta mm. Attikassa 7. vuosisadalla eKr. sepitetty homeerinen hymni *Eis Demetran* kertoo (Anton Weiher, *Homerische Hymnen*, Tübingen 1951, s. 6—33). Eleysiin mystiryhmän päätöksen mukaan oli Eleysiissä kolme maakuoppaa, primitiivistä viljasäiliötä (*siros*), joihin puinnin jälkeen kerättiin vilja. Kun vilja varastoitui näihin maanalaisiin kuoppiin, se ilmaistiin Eleysiin mystiryhmän vaaliman myytin kuvakielellä: ihmeenihana (*perikalles*) Kore eli Persefone(ia) — satoarvon symboli — ryöstettiin äidiltään

Demeteriltä, maa-äidiltä, viljan emolta, Plutonin luo. Kreikan *plutos*-sanana merkitys on 'wealth, riches'; alkumerkitys on 'wealth of corn'. Plutos — ja sen johdannainen Pluton — merkitsevät 'varallisuuden jumalaa', mutta koska varallisuus koostui viljasta, alunperin 'viljavarallisuuden jumalaa'. Martin P:n Nilsson — ja häneen yhtyen yleensä uudempi tutkimus — on osoittanut, että Plutos, Pluton on 'jyvavaraston henkilöitymä'; appellatiivinen *plutos* yksinkertaisesti 'jyvavarasto' (Martin P:n Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I*, München 1941, s. 434). *Kore* 'neito' oli Plutonin vaimo (= pimeässä jyvavarastossa maan alla), kunnes jyvavarasto avattiin kylvökauden alkaessa. Homerolainen hymni kertoo, että Koren oli vietettävä hämärässä pimeydessä Plutonin luona kolmannes vuodesta; äitinsä Demeterin luo hän pääsi kahdeksi kolmannekseksi vuodesta (Eis Demetran 399 ja seur.). Tällä tarkoitetaan sitä, että kasvullisuus oli Kreikassa lamassa neljä kuukautta; kahdeksan kuukautta kestää aika, jolloin vilja voi kasvaa, hedelmöidä ja antaa sadon (Eis Demetran 450—456). — Pluton kehittyi ajan pitkään kellarimaisen, maanalaisen viljavaraston valtiaasta Hadeksen eli Tuonelan valtiaaksi. Näin on arveltu syntyneen kuvitelma maanalaisesta yhteisvainajalasta. Koren *katodos* (Tuonelaan ryöstäminen) oli siis yhtä kuin 'elovilja-arvon hautajaiset'. *Anodos* (paluu Tuonelasta) taas oli 'elovilja-arvon ylösnousemus' (vrt. Nilsson, *mts.* 443).

On olemassa lukuisia muitakin myyttejä, nekin satoarvoa vaalivien mystiryhmien omaisuutta, joissa sala- ja kuvakieltä käyttäen selvitetään kasvukauden lopun ja alun ongelmia. Sellaisia ovat kuulut myytit Tamuzista, Dionysoksesta, Adoniksesta ja Attiksesta, surmatuista ja ylösnousevista jumalista. Näitä myyttejä havainnollistettiin usein riitein, jotka kehkeytyivät näyttämöllisiksi esityksiksi; väitetään, että eurooppalainen tragedia olisi saanut alkunsa Dionysoksen mysteerien yhteydessä.

13. Eloviljan »summaa», »ideaa», eloviljan »edustajaa», ryhmän kannalta »arvoa» — mitä sanaa haluammekin käyttää tästä abstraktiosta — havainnollistetaan eri ryhmien keskuudessa eri tavoin. Virolainen Metsik on fallistinen hahmo samaan tapaan kuin skandinaavien Freyr *cum ingenti priapo*. Symboli ilmaisee siis erinomaisesti arvon laadun: Metsikin ympärille ryhmitetään viljavuuden edistämistresseissä. Suomalainen viimeisistä korsista sidottu riihen nurkkaan viety tonttusitoma (Ukko, Akka, elätilyhde, riihentonttu) havainnollistaa kulloistakin viljasatoa ja tähdentää satojen jatkuvuuden merkitystä. Virolainen Peko, vahasta tai puusta tehty Peko-ryhmän vaalima hahmo, kätetään talvikaudeksi kiintoisin menoin aitan salvoon sadon jatkuvuus-idean symbolina (ks. esim. M. J. Eisen, *Peko. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1934, Tartu 1936, s. 1—28). Venäläiset ja mordvalai-

set bratšinat, 'veljesryhmät', vievät jättiläiskynttilänsä, štatolin, kasvukauden päätyttyä säilöön aittaan (ks. esim. Albert Hämäläinen, *Das kultische Wachfeuer der Mordwinen und Tscheremissen*, SUSA 28, 1936—37, s. 3—156). Näiden figuurien ympärillä häärii erityisiä vaalintaryhmiä, joita yhdistää, kokoa ryhmäksi, tuo hahmo tai kynttilä; ne edustavat, »kuvittavat», symbolisoivat ryhmän aatetta; ne ovat ryhmän toimenpitein saatavan sadon ja saadun sadon aatteen näkyviä ilmaumia. Arvon ja sen symbolin aktuaalisuus määräytyy viljan kasvun ja käsittelyn vaiheista: aktuaalisuus loppuu viljan korjuun tai puinnin päätyttyä. Symbolin mukana pannaan itse 'arvo' säilöön (= myyttikielillä maanalaiseen Tuonelaan) tai kuljetetaan ulkopiiriin (= myyttikielillä rajantakaiseen Tuonelaan).

Yleensä on vallalla käsitys siitä, että viljavuutta ja uudistuvien satojen sarjaa uhkaa tuho, mikäli arvon symboliin ei ryhmän taholta kiinnitetä huomiota. Arvo määrää käyttäytymisnormit, vaatii pyhä-käyttäytymistä, ja käyttäytyjiä kontrolloidaan uhkauksin.

Suomessa on naurissato-arvon symbolina kaksoisnauris, Pyh'Ägrään nauris, jota nimitetään myös Ägröi-kuninkaaksi, niinkuin Metsikiä nimitetään maanunkaaksi (Anderson, mts. 19). Tämäkin arvon-symboli menettää aktuaalisuutensa sadonkorjuun tultua suoritetuksi; se sijoitetaan talvikaudeksi luonnolliseen talviympäristöönsä, nauriskuopan nurkkaan. Jos käyttäisimme kreikkalaisten myyttien kieltä, sanoisimme: Ägröi-kuningas on ryöstetty maanalaiseen Tuonelaan. — Ägräs-nauriin väitetään lisäävän nauriiden määrää kuopassa, suojelevan sitä hiiriltä ja myyriltä jne. Tämantapainen ajattelu on kuitenkin periaatteessa virheellistä; Ägräs-nauriin arvon-symboli -merkitys on himmentynyt. Ägräs-nauris on saanut sekundäärisiä funktioita, joita sillä ei alunperin ole ollut.

14. Kiven, olkinuken, kynttilän, fallistisen hahmon yms:n ohella tavataan siis muudan näkyvä arvon-symboli, erikoisemuotoinen kaksoisnauris. Kysykäämme: miksi tämantapainen symboli on valittu?

Kaarle Krohn vertasi vuonna 1909 Pyh'Ägrästä kaksoistähkään, joka pantiin talteen ja syötettiin Mikkelin päivän aattona tai kekriaamuna lampaille, jotta ne sikiäisivät ja »tekisivät kaksin vuonia», niinkuin Karjalassa ja Savossa sanotaan. Hän huomautti myös kaksoishedelmä-aatteen kansainvälisestä taustasta: liettualaisten leikkuun lopettajaisissa näyttölee huomattavaa osaa *jumis* tai *jumaleñš* 'kaksitähkäinen korsi'. Jos sellainen löydetään leikkuun aikana, se viedään hyvän sadon saamiseksi aittaan hirren taakse (Kaarle Krohn, STEP 1909, 1, 98—99).

Kaarle Krohnin esitelmä antoi Uno Harvalle aiheen asian laajempaan käsittelyyn. Vuonna 1924 julkaisemassaan kirjoitelmassa 'Doppelfrucht im

Volksglauben' sekä myöhemmin 'Suomalaisten muinaisusko' -teoksessaan hän mainitsi ensiksikin kaksoishedelmät, joiden on uskottu merkitsevän löytäjälleen onnea. Tällaisia ovat 'onnenpäihinät', 'onnenpuolat', 'onnenohrat', 'onnetähkät' jne. Liettualaiset kantavat kahta yhteenkasvanutta päihinää tai tähkää kukkarossaan, jotta rahat siinä karttuisivat; sama ajatus sisältyy venäläisten kaksoispähkinän nimitykseen *sporyška* 'karttuissa'. Toiseksi Uno Harva mainitsi valkovenäläisten *šporys*-nimisen satoisuuden haltijan; se on seppelä, johon on liitetty pellolta löydettyjä kaksoistähkiä. Lättiläisten *jumis* merkitsee sekä kaksoistähkää että kasvillisuuden haltijaa; sana on samaa pesyettä kuin verbi *yuvati* 'sita yhteen'. Uno Harva mainitsi vihdoin kaukaisen Perun intiaanien *zaramaman* ('maissiemo, maissin kaksoistähkä') ja *axomaman* ('perunaemo, kahden perunan yhteenliittymä'), joiden kummankin näyttäytyminen on ennustanut hyvää satoa ja antanut aihetta erilaisiin menoihin.

Syyinä kaksoistähkän, samoin kuin kaksoisnauriin valintaan arvon-symboliksi on ilmeisesti ollut asianomaisen hahmon erikoisuus, harvinaisuus, huomiota herättävyys; ei tarvitse muistuttaa muusta kuin Kaaban mustasta meteori-kivistä, joka hämmästyttävän värinsä ja ulkonäkönsä vuoksi pääsi musulmaani-kultin kohteeksi. Kysymystä »erikoisen» merkityksestä on muuten syvällisesti valaissut C. W. von Sydow (Den ovanligas betydelse i tro och sed, Folkminnen och Folktankar, Göteborg 1926). Hän on myös ensimmäisenä osoittanut, mikä merkitys on ensimmäisyydellä ja viimeisyydellä (Die Begriffe des Ersten und Letzten in der Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der Erntebrauch, Folk-Liv, Stockholm 1939). Sekä »erikoisen» että »ensimmäinen» ja »viimeinen» ovat psykologisista syistä affektipitoisia: juuri niiden piiristä pyritään monesti valitsemaan esim. symbolit. Kaksoisnauriista puheen ollen tulee sen hahmon erikoisuuden lisäksi muistaa, että kysymyksessä on suorastaan kuvallinen esitys: kaksoisnauriin yhteydessä on voitu helposti saada mielikuva toivesadosta, kaksinkertaisesta sadosta.

15. Olen edellä kuvailut eräitä menettelyjä, joita noudatetaan arvon-symbolia vietäessä satokauden tai puintikauden päättyessä talvisäilöön: hämäläiset vievät Ristin päivänä metsään kiven käyttäytyen »naurettavasti», virolaiset kuljettavat prosessiossa — jossa on mukana mm. säkkipillejä — kylän rajan ulkopuolelle Metsik-nuken. Kreikkalaiset olivat kehittäneet sadonkorjuujuhliksaan monenlaisia menoja, joiden tarkoituksena oli havainnollistaa aktuaalisuutensa menettäneen jumalan siirtymistä Tuonelaan, so. viljakellariin. Pyh'Ägrään nauris viedään sekin talvikorjuun vaihtelevin seremonioin. Pyh'Ägrään nauriin kuljettajat pyrkivät havainnollistamaan kuljettamansa arvon symbolin merkitsevyyttä, ts. osoittamaan sen edustaman sadon valta-

vuotta: siksi he kompastelevat, ähkivät ja väittävät kantamaansa taakkaa ylen raskaaksi. Olen löytänyt muiden kansojen keskuudesta vain yhden ainoan paralleelitavan, votjakkien suorittaman kaksoistähkän kantamisseremonian kuvauksen. Sen kertoo F. G. Gavrilov: »Joskus tapaa rukiinoljessa kaksoistähkän. Sen, joka sattumalta sellaisen löytää, on otettava sauva, käärittävä sen ympärille puhdas pellavainen tilkku ja asetettava tähkä siihen siten, että sen haarat riippuvat sauvan kahden puolen, jommoisena se muistuttaa ratsastavaa ihmistä. Tällä tavoin on löytäjän kannettava sitä yhdessä kumppaninsa kera kotiin käyttäytyen ikäänkuin heidän taakkansa olisi ylen raskas. Näin heidän on vietävä se uuteen tyhjaän hinkaloon. Heidän on samalla varottava, ettei kukaan näe tai kohtaa heitä tiellä. Ken näin menettelee, se vähitellen rikastuu» (Harva, Doppelfrucht, s. 58).

Voidaan kansanomaisesti sanoa: On kysymyksessä hautajaissaatto: hyötykasvien edustajan mukana haudataan kasvillisuus tältä vuodelta. Kasvillisuus on kuollut, se on siis kuopattava seremoniaalisesti.

III.

16. Yleisen roomalaiskatolisen kalenterin mukaan on syyskuun 14. päivä Pyhän Ristin päivä. Suomalaisissa riimukalentereissa on päivän kohdalla ristin kuva. Kreikkalaiskatolisen kalenterin mukaan päivä on Ristin kohottamisen päivä (venäjäksi *vosdviženije čestnago kręsta, vsdvişenje.*) Päivän karjalainen nimi vaihtelee: se on *sviisenie, viisennie, viisoi, fiisoi, sviisoi, viiseni* jne. Karjalassa Ristin päivä on nauriiden merkkipäivä:

Viisenin päivänä vanhaa lukua pannaan pois nauriin vahtija pelloilta, naurishalmeen vahti, vanha mies. — Muolaa. Olavi Pennanen 1352. 1937.

Sviisoin praasnikka Loimolassa. Silloin oleva »nagris kuopassa, akka pätsillä». Suistamo. KRK 154:201. Eino Toiviainen. 1935.

Sviisenie, kuusenie, metso orteh, härkä aittah, nauris kuoppah, vanha akka kiukaan perih. — Viena, Pistojärvi. I. Marttini c) 94. 1893.

Sviissenjänä metso orteen, nakris kuoppaan, vanha akka kiukoalle. — Viena. Lupukka. S. Paulaharju 18311. 1915.

Sviiseńie kuuseńie. Nakriş kuoppah, mettso orteh, akat kiukoan perillä. — Viena, Sohjanansuu. Pertti Virtaranta, Vienan kansa muistelee, Porvoo 1958, s. 602.

Myöhemmin, nauriin korvaututtua perunalla, siirtyi merkkipäivä perunanaston merkkipäiväksi. Niinpä Länsipohjassa sanotaan: »Ristinpäivästä potaatit kellarissa» (Parkajoki. S. Paulaharju 34456. 1937); »Ristinpäivältä kala karille, potaatit kuoppaan, jyvät laarhiin, peura kyntheen» (Parkajoki. S. Paulaharju 34457. 1937). Venäjällä ja Virossa Pyhän Ristin päivä on kaalin

merkkipäivä: kaalin korjuu joko aloitetaan tai lopetetaan (Alexis Yermoloff, *Der Landwirtschaftliche Volkskalender*, Leipzig 1905, s. 411). Italiassa päättää Pyhän Ristin päivä viljan ja pähkinöiden korjuun: »Per Santa Croce — pane e noce» (Yermoloff, mts. 410).

17. Nauriin piti siis olla korjattu Pyhän Ristin päivänä, 14. syyskuuta. Tämän päivän nimi oli latinaksi *Exaltatio S:tæ Crucis*. Muinaisruotsissa sen tavallisin nimi oli *hålgakorsdagher*, joskus *Hålgha kors ophögilsa dagh*. Mutta riimukalenterereissa tavataan toisenasuikiakin nimiä. Niinpä gotlantilaisessa riimukalenterissa vuodelta 1328 on sanonta: »nesta mi uiku dahi eptir *kryss messu i septebri*»; muudan riimukalenteri vuodelta 1572 antaa päivälle nimen *krus messu*. Länsiskandinaavinen keskiajan muoto on *krossmessa*. Huomaamme tästä, että 'ristiä' merkitsevä sana vaihteli; muinaisruotsissa tavattiin siis muodot *kors*, *kryss*, *krus* (Carl-Eric Thors, *Den kristna terminologien i fornsvenskan. Studier i nordisk filologi XLV*, Helsingfors 1957, s. 349).

Erikoislaatuinen kaksoisnauris, joka vietiin seremoniaalisesti kuoppaan, oli Pyh'Ägrään nauris eli Ägräjäinen, Ägröi. Pyh'Ägrään nauris, joka edusti naurissatoa, korjattiin kuoppaan Pyhän Ristin päivään mennessä. Pidän Pyh'Ägräs nimen lähtökohtana 'Pyhää Ristiä' merkitsevää muinaisruotsiin pohjautuvaa sanaliittoa *Pyhä Kryss* tai *Pyhä Krus*. *Kryss*, *krus* -sanana vokaali assimiloitui *pyhä*-määreen vaikutuksesta ä:ksi, Suistamossa joskus i:ksi; *Pyhä Kryss* ~ *Krus* > *Pyhä Kräs*. Määreen ä-vokaali hahmotettiin kuuluvaksi sanaliiton jälkiosaan, jota suomalainen — siinä kun oli sananalkuinen konsonantti-yhtymä — ei pystynyt lausumaankaan: oli saatu asu *Pyh'Äkräs*. Tämän sanan johdos on vienalainen *Pyh'Äkrässie*, joka käsitettiin nauriinjumalaksi, sekä määreettömät *Ägröi*, *Ägräjäinen* ym. 'Pyhän Ristin päivän nauriin' merkityksessä.

18. Olen siis päättynyt siihen, että Agricolan mainitsema Egres ja sen karjalaisissa rukouksissa tavattavat vastineet Pyh'Ägräs, Pyh'Ägris, Pyh'Ägrässie jne. tarkoittavat 'personoitua' Pyhää Ristiä. Pyh'Ägrään nauris, Ägräjäinen, Ägröi jne. on tuon nauriiden korjuun merkkipäivän tienoilla pellostä löydetty affektipitoinen kaksoisnauris, joka selittyy naurissadon 'yleisedustajaksi', samoin kuin viimeinen lyhde on viljasadon yleisedustaja; ryhmän kannalta se on naurissato-arvon symboli. Pyh'Äkräs 'Pyhä Risti' on saanut saman funktion kuin lukuisat pyhimykset. Merkkipäivien pyhimysten patronaattien laatu johtuu siitä, että heidän muistopäivänsä sattuvat elinkeinovuoden ylimenokohtiin, jolloin elinkeinonharjoittaja turvautuu lähimpään, ikäänkuin läsnäolevaan pyhimykseen. Nauriiden viljelijä on omaksunut 'pyhimyksen' Pyhän Ristin päivänä muistetun esineen, Kristuksen ristin. Niin kuin pyhimyksillä,

on Pyhällä Ristilläkin siten patronaatti, nauriit, mutta, kuten Agricola kertoo, eräitä muitakin hyötykasveja.

Kuten on olemassa esim. Pyhän Laurentiuksen, Pyhän Bartolomeuksen, Pyhän Henrikin kirkkoja, siten on Suomessa Pyhän Ristin kirkkoja; sellainen on Hattulan kirkko. Pyhäristin (ruotsiksi Heliga Korset) pitäjä on Karjalan kannaksella. Se on Viipurin itäpuolella olevista Suomen seurakunnista vanhin, mainittu jo 1300-luvun alkupuolella) ks. I. M. Salenius, Historiallinen kertomus Muolaan eli Pyhäristin pitäjästä, (Helsinki 1871). Pitäjän toinen nimi on Muolaa (ruots. Mohla), kolmas Äyräpää, karjalaisittain Ägräpää. Viimeksi mainitun nimen ensimmäinen yhdysosa kuuluu Äkräs-perheeseen; Äyräpää-nimessä on siten viittaus samaan Pyhään Ristiin, joka esiintyy pitäjän toisintonimenä.

Kieleemme on risti-käsitteen sanasymboli omaksuttu kahdelta taholta: *risti* kuvastelee kreikkalaiskatolista vaikutusta, *Pyhä Kräs* roomalaiskatolista.

IV.

19. Pyhän Ristin päivänä, 14:ntenä syyskuuta, voitiin Suomessa nähdä vaeltamassa kolmenlaisia kulkueita. Sen kirkon vaiheilla, jonka juhallinen nimi oli Hattulan Pyhä Risti Suomessa, vaelsi silloin proessoristiä kantaen, statioilta statioille, harras kristillinen kulkue. Kukin statio veistoksineen, joiden kohdalla prosessio pysähtyi, edusti Kristuksen ristinkantomatkan pysähdyspaikkaa. Ensimmäisessä statioissa oli veistos, jossa nähtiin ristin alle uupuva Kristus, häntä ruoskiva sotamies ja armelias Siimon Kyreneläinen. Toisessa statioissa nähtiin kärsimystien päätekohta: ristin juurella viipyvät Maria ja Johannes. Nämä kuvat, joilla Hattulan kirkkotarhassa oli omat rakennuksensa, ovat säilyneet (I. Kronqvist, Hattulan kirkon pyhän ristin muistoja. Suomen museo 48, Helsinki 1942). Samana Pyhän Ristin päivänä, jolloin Gananderin mukaan oli hämäläisten vuosijuhla, kuljetettiin kasvukauden päättäjäistilaisuudessa »naurettavin menoin» metsään — siis kylän rajojen ulkopuolelle — salaperäinen »pyhitetty kivi». Karjalassa taas Pyhän Ristin päivänä suoritettiin naurismaalta löydetyn Pyhän Ristin nauriin eli Pyh'Äkrään seremoniallinen kuljetus nauriskuoppaan. Näitä tapoja on yhdistämässä joukko siteitä. Jokaisessa niissä kuljetetaan arvonsymbolia: ristiä, kiveä, Ristin naurista; jokainen niistä sattuu elinkeinovuoden samaan ylimenokohtaan; jokainen prosessioista kulkee ainakin aatteellisesti rajan yli, sisäpiiristä ulkopuolelle: kirkosta Golgatan ristinkuoleman paikalle, kylästä kylän rajan taa (= ulkopuolelle), pelloilta kuoppaan (=maan päältä maan alle). Kaikkien näiden prosessioiden perimmäisenä tarkoituksena on osoittaa kasvukauden nyt päättyneen. Jeesus viedään »portin ulkopuolelle», »ulkopuolelle leirin», niinkuin

kirjeessä hebrealaisille (Hebr. 13:12—13) sanotaan, jotta hän siellä kokisi kuoleman ja sen jälkeen astuisi alas Tuonelaan; hän oli »der Brotgott Christus», kuten saksalainen oppinut H. S. Jacob (6000 Jahre Brot, Hamburg 1954, s. 115) lausuu. Pyhitetty kivi» hylätään ulkopiirin kuoleman valtakuntaan. Pyh'Äkräs siirretään kuopan pimeyteen, samaan pimeyteen, johon muinaiskreikkalainen Pluton ryösti ihmeenihanan Persefoneian.

MARTTI HAAVIO

Pyh'Äkräs

Dans la préface de son Psautier, Mikael Agricola mentionne parmi les divinités caréliennes le dieu Egres, qui protégeait les pois, les fèves, les navets, les choux, le lin et le chanvre. Pendant deux cents ans, les sources ultérieures ne savent rien sur ce créateur de la fécondité, mais, en 1761, le doyen I. D. Alopaeus note que »Äkräs donnait des navets.» Il écrit le nom autrement qu'Agri-cola et ne donne au dieu qu'une plante à protéger, le navet. Ce dernier trait domine partout dans la tradition relative à Ägräs relevée au 20e siècle, à une exception près. En effet, chez les Caréliens de Petchenga, on a relevé l'information que »Saint Ägräs le nourricier fait venir le poisson de l'eau créée par Dieu, il fait lever les navets, les pommes de terre, le seigle et l'orge de la terre créée par Dieu.» Cette information relevée dans une périphérie éloignée se rapproche plus que les autres de ce qu'Agri-cola a dit il y a quatre cents ans sur Egres.

Jusqu'aux derniers temps, on a connu en Carélie russe Pyh'Ägräs (Saint Ä.), le protecteur et le donneur de navets. On s'adresse à lui par des prières lorsque l'on sème les navets, comme s'il était un saint favorisant la croissance de ce légume. Par ex. à Uhtua, on disait: »Saint Ägräs nourricier, fais pousser des navets aussi grands que ces nuages qui glissent sur le ciel». Ägräs est donc *pyhä*, 'saint', *kormelitsa* (du russe *kormelits*, 'nourricier'), quelquefois aussi *syöttäjä* 'celui qui donne à manger' (du russe *syatoi* 'saint'). Toutes ces épithètes sont usuelles dans les paroles adressées à des saints. Pyh'Ägräs serait-il donc un saint? A-t-il, comme les autres saints, sa fête dans le calendrier, placée à une période importante du point de vue de l'activité protégée par lui, la culture des navets? Kaarle Krohn supposait que c'était Saint Grégoire qui se cachait derrière Ägräs; en effet le nom de celui-ci s'était abrégé dans le livre de

prières d'Agri-cola déjà en »Pyhe Greus» (Saint G., ou Gregorius). Ahti Rytkönen de son côté proposait de chercher l'original d'Ägräs dans les noms russes de Saint Georges, comme Iegori, Iegorei etc. Ni l'une ni l'autre de ces hypothèses n'ont été généralement acceptées par les chercheurs.

Aussi bien dans la partie russe que finlandaise de la Carélie, Ägräs a désigné un navet double. A Suojärvi, on expliquait: »Quand deux navets poussent ensemble l'un sur l'autre, avec seulement un moyeu entre les deux, c'est Pyhä-Ägräs». Le nom qui, à l'origine, désignait le protecteur des navets, en est donc venu à s'appliquer aux objets appartenant à Pyhä-Ägräs, donc aux navets, non toutefois aux navets ordinaires mais aux racines doubles d'une forme exceptionnelle, qui ont en général des fonctions importantes dans les croyances relatives à la fertilité. Lorsque, le jour de la récolte des navets, on avait trouvé Pyh'Ägräs, un navet double, on procédait à une cérémonie bizarre. On le sortait avec précautions du champ de sorte à ne pas rompre le moyeu unissant les deux navets superposés, on se le jetait sur l'épaule et on le portait au silo creusé dans la terre. Durant le trajet, on mettait sans cesse l'un des genoux en terre et l'on répétait: »Oh, oh, c'est lourd, je n'en peux plus, oh, oh, c'est lourd, je n'en peux plus.» Pyh'-Ägräs était le premier navet que l'on portait dans le silo à navets, et il prenait soin de ce que les taupes ne les mangent pas. Il existe des variantes quelques peu différentes de celle qui a été décrite ci-dessus de ce rite de transport, mais elles reflètent toutes la même idée.

Le navet double Ägräs est le symbole d'une certaine valeur, dans le cas présent de la valeur de la récolte de navets, qui, à la fin de la période de récoltes, est mise à l'abri pour l'hiver avec des cérémonies concrètes. On connaît plusieurs de ces rites

de mise à l'abri et de transport. Par exemple en Finlande, dans la région de Hattula, comme Chr. Ganander le raconte en 1789, lors de la fête marquant la fin de la période des récoltes, célébrée le 15 septembre, le jour de la Croix, on bénissait les parois de l'étable et les vaches par des signes de croix et l'on portait une pierre consacrée dans la forêt »en exécutant bien des cérémonies ridicules». En Estonie, on portait vers la fin de la période de battage du blé (Nouvel-An, Noël) un mannequin de paille ayant l'apparence d'un homme, Metsik, dans la forêt, suspendu à une longue perche. Metsik est une figure phallique, car, comme on le dit dans la source de renseignements datant de 1680, il avait »ein menlich glied vorn» (un membre viril devant). Devant lui, dans la forêt, on pratiquait des rites obscènes. La »pierre consacrée» et le »mannequin Metsik» mentionnés ci-dessus semblent aussi avoir symbolisé la valeur de la récolte, et, en conséquence, à la fin de la période de récoltes ou de battage, ils étaient transportés dans la forêt pour y être laissés. Lorsque leur signification actuelle dans le monde de valeurs de la communauté cesse, on les fait passer du cercle intérieur au cercle extérieur, on les abandonne par ex. de la même manière que l'on dépose les morts en dehors du cercle du village. Les cérémonies de transport concrètes rappellent à tous et soulignent le fait que l'on se trouve à un moment de transition important du cycle annuel de la vie humaine, un passage d'une période à une autre. La croissance estivale du blé est finie, la force créatrice de la nature est irrémédiablement épuisée. Les anciens mythes grecs relatifs aux divinités de la fertilité contiennent une allusion identique à l'ordre cosmique : une fois que la période de croissance a pris fin, les dieux se retirent de la Grèce, c'est-à-dire du cercle intérieur, par ex. en Hyperborée, c'est-à-dire dans le cercle extérieur. Lors des cérémonies marquant la fin de la période de récoltes dans la série de mystères d'Eleusis, le blé récolté et battu était assemblé dans trois excavations pratiquées dans le sol. Cet événement était narré comme suit dans le langage imagé du mythe: la belle Koré ou Perséphoné, qui est le symbole de la valeur de la récolte, a été enlevée de force à sa mère Déméter, la terre-mère, la génitrice du blé, et portée chez Pluton. Le nom commun *ploutos* signifie tout simplement une réserve de blé. Koré devait passer un tiers de l'année dans l'obscurité chez Pluton (en Grèce, la végétation est morte pendant

quatre mois). D'un maître de la réserve souterraine de blé qu'il était tout d'abord, Pluton devint bientôt le seigneur de l'Hadès. Le *katodos* de Koré, son enlèvement dans les Enfers équivalait donc à l'enterrement de la valeur du blé récolté. Le parallèle le plus rapproché des cérémonies finnoises consistant à porter le navet double peut être trouvé chez les votyaks. Un épi double trouvé dans le champ de seigle est suspendu à un bâton et deux hommes le portent dans le réservoir à grains vide, se comportant pendant toute la durée de la cérémonie comme si leur fardeau était excessivement lourd.

En Finlande, le symbole de la valeur de la récolte de navets était donc Pyh'Ägräs, le navet double. A la fin de la récolte, il perd sa signification actuelle et, pour la période d'hiver, on le place dans le silo. Il s'agit en fait de cérémonies de funérailles. Adoptant la langue du mythe grec, nous pourrions dire: le roi Ägräs a été enlevé et emporté dans l'Enfer souterrain. Mais qu'est-ce donc que cet Ägräs? Nous trouvons la réponse à cette question lorsque nous nous disons que, en Finlande, les navets devaient être ensilés au plus tard le jour de l'Exaltation de la Sainte Croix. Il faut considérer que le point de départ du nom *Ägräs* est le mot *kryss*, *krus* de l'ancien suédois, qui désigne la croix. Le jour de l'Exaltation de la Croix, ou le jour de la Croix, a selon toute apparence été désigné antérieurement, en imitation de l'original suédois, par le nom *Pyhä Kryss*, ou *Krus* (Saint K.). Ces mots ainsi rattachés ensemble ont pris la forme *Pyhä Kräs* par assimilation. Les deux consonnes initiales du mot, étrangères au finnois, ont eu pour effet que les deux mots réunis ont été remodelés, la voyelle finale du premier passant à l'initiale du second. On a obtenu ainsi la forme *Pyh' Äkräs*, que l'on trouve aujourd'hui encore dans les patois. Le nom de la commune d'Äyräpää offre un parallèle intéressant. En patois carélien, le nom de la commune est *Ägräpää*, mais elle a aussi un autre nom, »Pyhäristin pitäjä», commune de la Sainte Croix. — Le *Pyh' Ägräs*, désignant un navet double, relevé dans des traditions récentes, a donc été à l'origine le nom d'une fête du calendrier, fête qui, étant tombée vers la fin de la période de récolte des navets, reçut de ce fait une fonction nouvelle. Son nom fut compris comme étant un nom de personne et on l'employa comme s'il se fût agi d'un saint, le saint protecteur des navets.